

საქართველოს უნივერსიტეტის ხელოვნებისა და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სკოლა

ხელნაწერის უფლებით

მღვდელმონაზონი ანდრია (სარია)

„საქართველოს ეკლესიისა და სახელმწიფოს ურთიერთობა 1921-1927 წლებში“

(სპეციალობა -1004 - ისტორია)

ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის
მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის
აკტორეფერატი

თბილისი

2019

ნაშრომი შესრულებულია საქართველოს უნივერსიტეტის ხელოვნებისა და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სკოლის ისტორიის დეპარტამენტში.

სამეცნიერო ხელმძღვანელი- თამარ ქორიძე, *ისტორიის დოქტორი, პროფესორი*

მოწვეული ექსპერტი - დოდო ჭუმბურიძე, *ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი*

მოწვეული ექსპერტი - ჯემალ გამახარია, *ისტორიის დოქტორი*

დისერტაციის დაცვა შედგება 2019 წლის 24 ოქტომბერს, 16.00 სთ-ზე საქართველოს უნივერსიტეტის ხელოვნებისა და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სკოლის სადისერტაციო საბჭოს სხდომაზე.

მისამართი: თბილისი, კოსტავას ქ.#77^ა, საქართველოს უნივერსიტეტის IV კორპუსი, აუდიტორია № 519.

დისერტაციის გაცნობა შესაძლებელია საქართველოს უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში, თბილისი, კოსტავას ქ.#77^ა, საქართველოს უნივერსიტეტის IV კორპუსი.

სადისერტაციო საბჭოს მდივანი,

სუ-ის სადოქტორო პროგრამების მენეჯერი

ნათია მანჯიკაშვილი

სადისერტაციო ნაშრომის ზოგადი დახასიათება

საკვლევი თემის მნიშვნელობა და აქტუალობა. მოციქულთა მოღვაწეობის დროიდან ეკლესია უდიდეს როლს ასრულებდა ქვეყნის როგორც პოლიტიკურ, ისე კულტურულ-საგანმანათლებლო ცხოვრებაში. მართლმადიდებლობა ქართველმა ერმა ქვეყნის კულტურად აქცია, რისი დასტურიც არის თუნდაც ის ფაქტი, რომ უძველესი მწერლობის ნიმუშები ადრე ქრისტიანული ეპოქიდან იღებს სათავეს. ამასთან, ეკლესია უდიდეს როლს ასრულებდა ერის სულიერ გაჯანსაღებასა და ეროვნული ცნობიერების ფორმირებაში.

მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში მეფეები ცდილობდნენ ეკლესიის გაძლიერებასა და მის საყრდენ ძალად გადაქცევას ხელისუფლების ცენტრალიზაციისათვის ბრძოლაში. თავის მხრივ, ეკლესია ცდილობდა, სახელმწიფოს მხარდამჭერი ყოფილიყო ქვეყნის გაძლიერებისა და აღმშენებლობის პროცესში.

ეკლესიის ამ მნიშვნელობიდან გამომდინარე, მეფის რუსეთმა საქართველოს დაპყრობისთანავე უამრავი განსაცდელი მოუვლინა და დიდი დარტყმა მიაყენა წმინდა მოციქულ ანდრია პირველწოდებულის სამწყსოს, ივერიის უძველეს ეკლესიას. XIX ს-ის დასაწყისში საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებამ და კათოლიკოს-პატრიარქის ინსტიტუტის ეგზარქოსით ჩანაცვლებამ, რუსეთს საშუალება მისცა ქართული ეკლესიის მართვის სადავეები ხელში აეღო და მისი რუსიფიკაცია განეხორციელებინა, რამაც საზოგადოების ეროვნულ თვითშეგნებას საფრთხე შეუქმნა.

სახელმწიფოს დამოკიდებულება ეკლესიის მიმართ კიდევ უფრო მკაცრი გახდა საბჭოთა ათეისტური ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით გამოირჩევა 1921-1927 წლები, როდესაც ხელისუფლება ფართო ფრონტით გადავიდა შეტევაზე და ყველა მექანიზმი აამუშავა სარწმუნოებისა და ეკლესიის გასანადგურებლად.

სახელმწიფოს მიერ ეკლესიის დევნა-შევიწროვება უარყოფითად აისახა როგორც ქვეყნის განვითარებაზე, ისე საზოგადოების ეროვნულ ცნობიერებაზე. ხელისუფლების ანტირელიგიურმა, სასტიკმა პოლიტიკამ საზოგადოების გარკვეული ნაწილის დეგრადირება მოახდინა. საბჭოთა რუსეთის მიერ იმ პერიოდში დანერგილი საეკლესიო პოლიტიკა, რომელიც მიმართული იყო ეკლესიის სრული განადგურებისაკენ, თანდათანობით შეიცვალა მისი დამორჩილების პოლიტიკით. ეს პოლიტიკა მეტნაკლებად დღემდე გრძელდება შეფარულად. სახელმწიფოსა და ეკლესიას შორის კანონმდებლობით დარეგულირებული, შეთანხმებული მოქმედება კი ბევრად განსაზღვრავს ქვეყნის მომავალს. ამიტომ საკვლევი თემატიკა არ კარგავს აქტუალობას.

კვლევის მიზანი და ამოცანები. ქართულ ისტორიოგრაფიაში 1921-1927 წლების საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ამსახველი არა ერთი სამეცნიერო ნაშრომი არსებობს. ყველა მათგანი ამ ისტორიის მხოლოდ ცალკეულ ასპექტებს ეხება. თუმცა აღნიშნული წლების საქართველოს ეკლესიისა და სახელმწიფოს ურთიერთობა საგანგებოდ არავის უკვლევია.

სადისერტაციო ნაშრომის მიზანია, შევისწავლოთ და ერთიან ჭრილში წარმოვაჩინოთ საბჭოთა სახელმწიფოს აგრესიული პოლიტიკა ეკლესიის მიმართ, მისი გამომწვევი მიზეზები და შედეგები, ასევე ბრძოლის მეთოდები და საშუალებები, რასაც ხელისუფლება მიმართავდა ეკლესიისა და სამღვდელოების წინააღმდეგ 1921-1927 წლებში. ასევე, ერთი მხრივ, დავადგინოთ, რა მეთოდების გამოყენებით მოახერხა სახელმწიფომ ეკლესიის მებრძოლი სულის გატეხვა და, მეორე მხრივ, შევაფასოთ, რამდენად გამართლებული იყო ეკლესიის არჩევანი, მომდევნო წლებში სახელმწიფოს მიმართ კომფრომტაცია კომპრომისით შეეცვალა და თვითგადარჩენის ანუ წმ. ილია მართლისეულ ე.წ. „აქტიური ლოდინის პოლიტიკაზე“ გადასულიყო.

ძირითადი მიზნიდან გამომდინარე გამოიკვეთა კვლევის შემდეგი ამოცანები: ხელისუფლების ეკლესიის მიმართ დამოკიდებულების შესწავლა, წარმოჩენა და შედარება სხვადასხვა ეპოქაში, კერძოდ, მეფის რუსეთის, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისა და საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში (1921-1927); ბრძოლის იმ ბერკეტებისა და მეთოდების (ძალისმიერი, იდეოლოგიური და ეკონომიკური) დადგენა, რასაც ხელისუფლება იყენებდა ეკლესიის, სამღვდელოებისა და სარწმუნოების წინააღმდეგ; 1922 წელს გენუის საერთაშორისო კონფერენციისადმი კათოლიკოს-პატრიარქ ამბროსის (ხელაია) მიერ გაგზავნილ მემორანდუმთან დაკავშირებული საკითხების გაანალიზება და ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ საკითხის შესახებ დღემდე არსებული ზოგიერთი ხარვეზის შევსება; ეკლესიის პოზიციის შესწავლა სახელმწიფოს მიერ მისი ტოტალური დევნის პერიოდში ანუ 1921-1927 წლებში.

ნაშრომის წყაროთმცოდნეობითი ბაზა. საკვალიფიკაციო ნაშრომის ძირითად წყაროთმცოდნეობით ბაზას წარმოადგენს 1921-1927 წლებში გამოცემული პერიოდული გამოცემები („კომუნისტი“, „მუშა“, „საქართველოს რესპუბლიკა“, „წითელი არმიელი“, „სპარტაკი“, „ახალგაზრდა კომუნისტი“), ანტირელიგიური სახელმძღვანელოები და ლიტერატურა, ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები, ვიზუალური მასალა (კარიკატურები). ასევე, როგორც სამეცნიერო ბრუნვაში არსებული, ისე სხვადასხვა არქივებში (საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალურ საისტორიო, შინაგან საქმეთა სამინისტროს, უშიშროების, გორის, ქუთაისის საისტორიო) დაცული გამოუქვეყნებელი დოკუმენტები და სხვ. ნაშრომში გამოყენებულია განხილული პრობლემების შესახებ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურა.

ქრონოლოგიური ჩარჩო. 1921 წლის 25 თებერვალს საბჭოთა რუსეთის მიერ დამოუკიდებელი სახელმწიფოს - საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ანექსიით ბოლო მოეღო საქართველოს დამოუკიდებლობას და ძალდატანებით მოხდა მისი გასაბჭოება. ქვეყანაში

დამყარებული საბჭოთა-საოკუპაციო რეჟიმი ათეისტურ მარქსისტულ-ლენინურ იდეოლოგიას ემყარებოდა. ქართული ეკლესია კათოლიკოს-პატრიარქ ამბროსის (ხელაია) მეთაურობით თავდადებით იბრძოდა არა მარტო ეკლესიის გადარჩენის, არამედ სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენისთვის. 1927 წელს, კათოლიკოს ამბროსის გარდაცვალების შემდეგ, დაიწყო ახალი ეტაპი ეკლესიისა და ხელისუფლების ურთიერთობაში, ეკლესიამ ხელისუფლებასთან უკომპრომისო დამოკიდებულების პოლიტიკა ლოიალურით შეცვალა. სწორედ ამიტომ, ნაშრომის ქრონოლოგიურ ჩარჩოდ ეკლესიისა და სახელმწიფოს ურთიერთობის ისტორიის ეს ორი მნიშვნელოვანი თარიღი-1921-1927 წლებია აღებული.

ნაშრომის მეცნიერული სიახლე და კვლევის ძირითადი შედეგები. საკვლევი თემის აქტუალობასთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული ნაშრომის მეცნიერული სიახლე და ძირითადი შედეგები. ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებული ნაშრომები, ძირითადად საკვლევი თემის ცალკეულ ასპექტებს ეხება. სადისერტაციო ნაშრომში ერთიან ჭრილში, სისტემატიზირებულად და თანმიმდევრობით წარმოჩენილია საქართველოს ბოლშევიკური ხელისუფლებისა და ეკლესიის ურთიერთობა 1921-1927 წლებში, რომელიც ეკლესიის მიმართ ხელისუფლების დამოკიდებულებას განსაკუთრებული სისასტიკით გამოარჩევს. ნაშრომში განხილულია ხელისუფლების მიერ გატარებული ფაქტობრივად ყველა ანტირელიგიური ღონისძიება აღნიშნულ წლებში გამოცემული პირველწყაროების, კერძოდ, პერიოდული გამოცემების, სახელმძღვანელოებისა და ლიტერატურის, ასევე, როგორც გამოუქვეყნებელი, ისე სამეცნიერო ბრუნვაში არსებული საარქივო დოკუმენტების შესწავლის საფუძველზე, რაც მას განსაკუთრებულ სიახლესა და მნიშვნელობას სძენს.

ნაშრომში შესწავლილია კათოლიკოს-პატრიარქ ამბროსის 1922 წელს გენუის კონფერენციისადმი გაგზავნილი მემორანდუმის ისტორიასთან დაკავშირებული მთელი რიგი საკითხები და შევსებულია დღემდე ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ თემასთან დაკავშირებით არსებული ზოგიერთი ხარვეზი, კერძოდ ის, რომ გენუის კონფერენციისადმი მიმართვის ტექსტის დედანს წარმოადგენს საზოგადოებისათვის ცნობილი სამი საარქივო ტექსტიდან არა რომელიმე, არამედ გაზ. „კომუნისტის“ 1922 წლის 4 ივნისის ნომერში გამოქვეყნებული ტექსტი, რომელიც დღემდე ყურადღების მიღმა იყო დარჩენილი და სწორედ კათოლიკოს-პატრიარქ ამბროსის მიერ დამოუკიდებლად, საკუთარი ინიციატივით შედგენილი ტექსტია.

სიახლეს წარმოადგენს ისიც, რომ ნაშრომი 1921-1927 წლებში საქართველოს ეკლესიისა და სახელმწიფოს ურთიერთობის მონოგრაფიული შესწავლის პირველი ცდაა.

კვლევის შედეგები შემდეგია:

1.XIX საუკუნის დასაწყისიდან მეფის რუსეთის მიერ საქართველოს ეკლესიის ძალმომრეობითა და აგრესიით განხორციელებილი რუსიფიკაციის შედეგად მივიღეთ - ავტოკეფალია გაუქმებული ქართული ეკლესია რუსეთის ეკლესიის მეორეხარისხოვანი მოხელის ეგზარქოსის

მეთაურობით, რუსული იერსახით ჩანაცვლებული ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრული ძეგლები, ეგზარქოსების მიერ დატაცებული და დანიავებული საეკლესიო ქონება, მათ შორის უდიდესი სულიერი და მატერიალური ღირებულების ქართული საეკლესიო საგანძური (ხატები და სხვა საეკლესიო სიწმინდეები, საეკლესიო ჭურჭელი, შესამოსელი, უნიკალური ნაქარგობა და სხვ.), რუსულენოვანი ღვთისმსახურება, გალობა და სასულიერო სასწავლებლები, ეროვნულ ცნობიერებას მოკლებული და ხელისუფლების ერთგული სასულიერო პირები. საბოლოოდ კი, სულიერად და მატერილურად გამარცვული ეკლესია.

2. ეკლესია შევიწროვებას განიცდიდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდშიც (1918-1921), რადგან მის სათავეში მყოფი სოციალ-დემოკრატი მენშევიკები ათეისტურ შეხედულებებს იზიარებდნენ.

3. საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ოკუპაციის შემდეგ, ხელისუფლების სათავეში მოსული ბოლშევიკური პარტიის სარწმუნოებრივი პოლიტიკა მანამდე არნახული სისასტიკით გამოირჩეოდა, რაც მიზნად ისახავდა სარწმუნოებისა და ეკლესიის სრულ განადგურებას -- ღმერთისა და წმინდანებისადმი რწმენის კომუნისტური პარტიისა და მისი ლიდერებისადმი რწმენით ჩანაცვლებას, სასულიერო პირების ფიზიკურ და მორალურ განადგურებას, ეკლესიების, როგორც არქიტექტურული ნაგებობების დანგრევას ან მათთვის ფუნქციის შეცვლას, საბოლოო ჯამში კი მარქსისტულ-ლენინურ იდეოლოგიაზე აღზრდილი, სულიერებისგან დაცლილი და ხელისუფლებისგან მართული ახალი საბჭოთა ათეისტური საზოგადოების შექმნას.

4. ათეისტურად მოაზროვნე საზოგადოების ფორმირებისთვის ხელისუფლებამ ეკლესიის წინააღმდეგ ბრძოლის ყველა ბერკეტი გამოიყენა - იდეოლოგიური, რეპრესიული, ეკონომიკური. მიუხედავად უმკაცრესი რეპრესიებისა, სამღვდელოების პრინციპული პოზიცია გვიჩვენებს, რომ ხელისუფლებამ თავის მიზანს სრულად ვერ მიაღწია და სასულიერო პირების ნაწილს უარი ვერ ათქმევინა თავიანთ წოდებაზე, საზოგადოების ნაწილს კი - სარწმუნოებაზე.

5. 1921-1927 წლებში ხელისუფლების უკომპროისო ბრძოლამ ეკლესიის წინააღმდეგ ცხადყო, რომ მომდევნო წლებში ეკლესიის არჩევანი - სახელმწიფოს მიმართ კომფრომტაცია კომპრომისით შეეცვალა, თვითგადარჩენის ერთადერთ გზას წარმოადგენდა.

ნაშრომის პრაქტიკული მნიშვნელობა. სადისერტაციო ნაშრომი წარმოადგენს უახლესი პერიოდის საქართველოს, კერძოდ, კი ეკლესიის ისტორიის ამსახველ გამოკვლევას. ამდენად, მისი გამოყენება შესაძლებელია საქართველოს ეკლესიის ისტორიის განზოგადებული ნაშრომის, სახელმძღვანელოებისა და სხვა სახის ლიტერატურის შესაქმნელად. აგრეთვე, საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ზოგადი სალექციო კურსის მოსამზადებლად.

ნაშრომი დახმარებას გაუწევს მეცნიერებს, რომლებიც მუშაობენ ზოგადად საქართველოს ისტორიისა და საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ცალკეულ პრობლემებზე, ასევე, მკითხველთა ფართო წრეს, ვისაც სურს, ობიექტური წარმოდგენა ჰქონდეს 1921-1927 წლებში საქართველოს ეკლესიისა და სახელმწიფოს ურთიერთობის შესახებ.

კვლევის მეთოდები. კვლევის მეთოდოლოგიური საფუძველია, როგორც ზოგადმეცნიერული, ასევე კერძო მეთოდები: ისტორიულ-შედარებითი, მოვლენების სისტემური ანალიზი, მასალების ქრონოლოგიურად დალაგება და სიღრმისეული შესწავლა, ამ პერიოდში დახვრეტილ სასულიერო პირთა სტატისტიკური გამოკვლევა. ნაშრომში ძირითადად გამოყენებულია დოკუმენტებზე დაყრდნობით ლოგიკური ანალიზი, წარმოდგენილია ინფორმაციულ-შემეცნებითი და შედარებით-სამართლებრივი ასპექტები. კვლევისას ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის გამოყენების მიზანია:

1. ისტორიული ფაქტების სწორი გააზრება, დოკუმენტებისა და მათი ინტერპრეტაციების შესახებ მიზანმიმართული, მკაფიო წარმოდგენების შექმნა, მოყვანილი ფაქტების ისტორიულ ჭრილში დალაგება და არგუმენტირებული მსჯელობით დასკვნის გამოტანა.
2. დოკუმენტების სისტემატიზირება; ისტორიული დოკუმენტების ანალიზი; საბჭოთა ხელისუფლების მიერ გამოცემული ანტირელიგიური წიგნების, სახელმძღვანელოებისა და პერიოდული გამოცემების კრიტიკული შესწავლა. მოცემული ფაქტების შედარება; საკუთარი დასკვნების ფორმულირება და შეხედულებების არგუმენტირებული ჩამოყალიბება.

ნაშრომის აპრობაცია. სადისერტაციო ნაშრომის წინასწარი დაცვა შედგა საქართველოს უნივერსიტეტის ხელოვნებისა და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სკოლის ისტორიის დეპარტამენტის სადისერტაციო საბჭოს სხდომაზე 2019 წლის 24 ივლისს. სადისერტაციო ნაშრომის თემატიკაზე დისერტანტის მიერ წაკითხულ იქნა მოხსენება ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში საქართველოს უნივერსიტეტის XI ყოველწლიურ სამეცნიერო კონფერენციაზე (25 მაისი, 2019).

ნაშრომის ნაწილი ასახულია იმ პუბლიკაციებში, რომელთა სიაც ბოლოში ერთვის ავტორეფერატს.

ნაშრომის მოცულობა და სტრუქტურა: სადისერტაციო ნაშრომი მოიცავს 193 გვერდს და შედგება შესავლის, ხუთი თავის, დასკვნისა და გამოყენებული ლიტერატურისაგან. აქედან- პირველი თავი ოთხი, მესამე სამი და მეხუთე ორი ქვეთავისაგან შედგება. ნაშრომს ერთვის დანართები საკვლევ თემატიკასთან დაკავშირებული დოკუმენტური და ვიზუალური მასალის სახით.

სადისერტაციო ნაშრომის ძირითადი შინაარსი

შესავალი

სადისერტაციო ნაშრომის შესავალში საუბარია საკვლევო თემის მნიშვნელობასა და აქტუალობაზე, ჩამოყალიბებულია კვლევის მიზანი და ამოცანები, ასევე, ჰიპოთეზები, რაზეც აგებულია ნაშრომის კვლევა. აქვე მიმოხილულია ნაშრომის მეცნიერული სიახლე, კვლევის ძირითადი შედეგები და მეთოდოლოგია, განსაზღვრულია ნაშრომის ქრონოლოგიური ჩარჩო და განმარტებულია აღნიშნული ქრონოლოგიური მონაკვეთის საკვლევ თემად არჩევის პრინციპი. მომიხილულია სადისერტაციო ნაშრომის წყაროთმცოდნეობითი და ისტორიოგრაფიული ბაზა.

პირველი თავი

საქართველოს ეკლესია XIX საუკუნის დასაწყისიდან გასაბჭოებამდე

§ 1. საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება

ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიას მეფის რუსეთმა დიდი დარტყმა ჯერ კიდევ XVIII საუკუნეში 1783 წლის „გეორგიევსკის ტრაქტატის“ მერვე მუხლით მიაყენა, XIX საუკუნის დასაწყისში ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების გაუქმებისა და მათი რუსეთთან შეერთების შემდეგ კი ვერაგულად მოახდინა ჯერ აღმოსავლეთ (1811 წ.), შემდეგ კი დასავლეთ (1814 წ.) საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციის მქონე ავტოკეფალური ეკლესიების გაუქმება.

საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის გაუქმებით რუსეთის ხელისუფლებამ დაარღვია მოციქულთა III და IV მსოფლიო კრებების მე-8 და მე-9 კანონები, რომლის მიხედვითაც ეკლესიას თვითონ აქვს უფლება გადაწყვიტოს თავისი ბედი გარედან ჩარევის გარეშე (დიდი სჯულისკანონი, 1978, გვ. 400). ამდენად, მეფის რუსეთის ქმედება უკანონო იყო. მძიმე იყო ავტოკეფალიის გაუქმებით გამოწვეული შედეგები. საქართველოს ეკლესიაში დაკანონდა ღვთისმსახურების სლავური წესი, რომლის მიზანი იყო ქართველი ერისა და ეკლესიის სრული რუსიფიკაცია, ქართული ეკლესიის რუსული ეკლესიით ჩანაცვლება.

საკითხის შესწავლამ და გაანალიზებამ კიდევ ერთხელ დაგვარწმუნა, რომ რუსეთის პოლიტიკა საქართველოს ეკლესიის მიმართ მეტად აგრესიულია და სრულიად აქარწყლებს მითს ერთმორწმუნეობის შესახებ.

§ 2. მეფის რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკა საქართველოში და მისი შედეგები

1811 წელს საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებას მოჰყვა საეგზარქოსოს დაარსება, საქართველოს ეგზარქოსს ჰქონდა წოდება ქართლისა და კახეთის მიტროპოლიტისა, შემდეგში არქიეპისკოპოსისა. ძნელად აღსაწერია მათ მიერ ჩადენილი ცოდვების სიმძიმე: მრუშობა, მამათმავლობა, ქურდობა, მკვლელობა, ყაჩაღობა და, რაც უმთავრესია, უკიდურესი ქართველთმომუღლებობა. საქართველოს ეგზარქოსი იყო სინოდის წევრი და დიკასტერიის უფროსი, შემდეგში დიკასტერიის მაგიერ 1814 წელს დაარსებული „საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის“ (გაიხსნა 1815 წ.) უფროსი და იწოდებოდა „ქართლისა და იმერეთის ეგზარქოსად“ ან მოკლედ „საქართველოს ეგზარქოსად“. 1814 წელს თბილისში დაარსდა ეგზარქოსის კანცელარია. საქართველოს საეგზარქოსოს კომპეტენციაში შემავალი ტერიტორიები უფრო და უფრო ფართოვდებოდა. XIX საუკუნის დასასრულს მასში შედიოდა მთლიანად ამიერკავკასია და ჩრდილოეთ კავკასია. ეგზარქოსის თანამდებობა გაუქმდა 1917 წელს, როდესაც ეპისკოპოს კირიონის (სამაგლიშვილი) თაოსნობით ქართველი ავტოკეფალისტების ბრძოლა, საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის, წარმატებით დაგვირგვინდა.

რუსულმა საერო და საეკლესიო ბიუროკრატია მის მიერ დაპყრობილი ქართველი ერისადმი უდიდესი სიძულვილი გამოავლინა. მართალია, დაუოკებელი სურვილი, სამუდამოდ წაეშალათ ჩვენი ერისა და ეკლესიის ძირძველი მატთანე, გაერუსებინათ ქართული ეკლესია და ის რუსულით ჩაენაცვლებინათ, გაენადგურებინათ ეროვნული ცნობიერება, სრულად ვერ განახორციელეს, თუმცა ნაწილობრივ მაინც გამოუვიდათ ძალისმიერი მეთოდებით, რეპრესიებითა და და მონური პოლიტიკისადმი მორჩილი ქართველების ხელშეწყობით.

§ 3. ბრძოლა ავტოკეფალიის აღდგენისათვის

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში საერო თუ სასულიერო პირები აშკარად ვერ ბედავდნენ, დღის წესრიგში დაეყენებინათ ავტოკეფალიის აღდგენის საკითხი. თუმცა ქართული საზოგადოება, კერძოდ კი, თერგდალეულები ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით, აქტიურად იბრძოდნენ ქართველთა სარწმუნოებრივი უფლებების დასაცავად და თავიანთი სტატიებით ფრთხილად გამოხატავდნენ საკუთარ პროტესტს.

აშკარა და დაუფარავი ბრძოლა კი დაიწყო 1905 წლიდან. ავტოკეფალიისათვის მებრძოლი ქართველი მეცნიერებისა და სასულიერო პირებისთვის, გარკვეულწილად, ხელისშემწყობი და ბიძგის მიმცემი აღმოჩნდა 1905 წლის 9 იანვრის ე.წ. „სისხლიანი კვირა“, რომელიც რუსეთში რევოლუციის დაწყების საბაზად იქცა.

ავტოკეფალიის აღდგენისათვის ბრძოლაში, აუცილებელი იყო ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის კანონიერებისა და, შესაბამისად, 1811 წელს მისი უკანონოდ გაუქმების მეცნიერული

დასაბუთება. ავტოკეფალისტებისათვის მთავარი არგუმენტი იყო ის, რომ ეკლესიის დამოუკიდებლობის გაუქმებით რუსეთის მხრიდან დარღვეულ იქნა მსოფლიო საეკლესიო კრებების კანონები. რუსეთის ხელისუფლების ეს პოლიტიკური გადაწყვეტილება ერის მოსპობასა და რუსული „იდეალების“ ხორცშესხმას ისახავდა მიზნად.

ქართველი მეცნიერები თავიანთი პუბლიკაციებით ცდილობდნენ, დაერწმუნებინათ რუსეთი საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის კანონიერებასა და მისი აღდგენის აუცილებლობაში. რუსეთში განვითარებული პოლიტიკური მოვლენებისა და ავტოკეფალიის აღდგენისათვის მებრძოლთა დიდი ძალისხმევის შედეგად 1917 წლის 12 მარტს აღდგა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია. ბრძოლის წარმატებულ დაგვირგვინებად ითვლება საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ინსტიტუტის აღდგენა და 1917 წლის 17 სექტემბერს საქართველოს ეკლესიის მწყემსმთავრად ეპისკოპოს კირიონის (სამაგლიშვილი) არჩევა, რამაც ხელსაყრელი პირობები შექმნა საქართველოს ეკლესიის გაძლიერებისათვის.

ავტოკეფალიის გამოცხადების შემდეგ საქართველოში ეგზარქოსობა გაუქმდა, თუმცა რუსების მიერ დადგენილი სასულიერო იერარქების მხრიდან მუდმივი პროვოკაციები ეწყობოდა სრულიად საქართველოს კათოლიკოს პატრიარქ კირიონის II -ის წინააღმდეგ (1917-1918). სავარაუდოა, რომ სწორედ მათი მხრიდან მოხდა 1918 წელს პატრიარქ კირიონ II მკვლელობა.

§ 4. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საეკლესიო პოლიტიკა

საქართველოს ეკლესია დიდი სიხარულით შეხვდა 1918 წლის 26 მაისს საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენას, რასაც მოწმობს 28 მაისს ამ მოვლენასთან დაკავშირებით პატრიარქ კირიონ II-ის მიერ აღვლენილი სადღესასწაულო პარაკლისი. თუმცა, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობისა და პარლამენტის (რომელთა უმრავლესობას მარქსისტ-ათეისტები შეადგენდნენ) დამოკიდებულება საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიისადმი არ გამოირჩეოდა ლოიალობით.

სოციალ-დემოკრატმა მენშევიკებმა ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ ეკლესიის მიმართ დამოკიდებულება შეცვალეს. თუ მანამდე ნ. ჟორდანიას ავტოკეფალიისათვის ბრძოლაში ეროვნულ ძალთა თანამოაზრე იყო, შემდგომში მან ეკლესიის შევიწროება დაიწყო, რაც გამოიხატა მისთვის ქონების ჩამორთმევითა და სკოლებში „საღვთო რჯულის“ აკრძალვით.

ეკლესიასა და მენშევიკურ მთავრობას შორის მხოლოდ მაშინ აღდგა კავშირი, როდესაც საქართველო გასაბჭოებისა და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დაკარგვის რეალური საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. საერო და სასულიერო ხელისუფლების გაერთიანება სწორედ რუსეთის მხრიდან დაწყებულმა ომმა განაპირობა.

მეორე თავი

საქართველოს გასაბჭოება და მისი ნეგატიურად ასახვა ეკლესიაზე

საბჭოთა ხელისუფლებამ XX ს-ის 20-იან წლებშივე შექმნა ანტირელიგიური საკანონმდებლო ბაზა, სადაც ხაზგასმით იყო ნათქვამი, რომ ნამდვილ კომუნისტად ითვლებოდა ის, ვინც ებრძოდა რელიგიას. საგანგებო დეკრეტებით ეკლესია ჩამოაშორეს სახელმწიფოს, აიკრძალა რელიგიურ მოძღვრებათა სწავლება. საეკლესიო და რელიგიურ საზოგადოებას არ ეძლეოდა საკუთრების მფლობელობის უფლება, სახალხო საკუთრებად გამოცხადდა ეკლესიისა და რელიგიური საზოგადოების კუთვნილი ქონება, რის საფუძველზეც მათ ჩამოერთვათ საუკუნეების განმავლობაში დაგროვილი უძრავ-მოძრავი ქონება და ყველანაირი შემოსავალი.

მასობრივი ხასიათი მიიღო ეკლესიების დანგრევამ, გაუქმებამ და მისი სხვა დანიშნულებით გამოყენებამ. ხელისუფლებამ სასულიერო პირებს ყველანაირი უფლება ჩამოართვა, მათ შორის, საარჩევნოც, აკრძალათ სკოლებში შესვლა. ითვლებოდა, რომ ისინი სიბნელეს ასწავლიდნენ მომავალ თაობას. მათზე იდეოლოგიურადაც ზემოქმედებდნენ, აიძულებდნენ უარი ეთქვათ სასულიერო წოდებაზე, ადგილი ჰქონდა სასულიერო პირების შეურაცხყოფის, გაპარსვის, მოტაცების, ცემის, მკვლელობის უამრავ შემთხვევას.

ხალხში რწმენის აღმოსაფხვრელად შეუტიეს თავად ღმერთსა და წმინდანებს, სარწმუნოების შინაარსს. იკრძალებოდა „ღმერთის“ სახელის ხსენება (მაგ., „ღვთის გულისათვის...“, „ღმერთი იყოს თქვენი მფარველი“ და სხვ.), ქადაგებდნენ, რომ კომუნიზმი ჭეშმარიტებაა, ღმერთი და რელიგია კი სასულიერო პირების გამოგონილი. მეცნიერებს აიძულებდნენ, სიცრუე ეწერათ რელიგიის შესახებ. დევიზად ჰქონდათ კ. მარქსის ციტატა-„სარწმუნოების კრიტიკა ყველა სხვა კრიტიკის წინამძღვარია“.

კომუნისტებმა რელიგიური დღესასწაულები ჩაანაცვლეს საბჭოურით. მაგ., „კომკავშირის შობა“, „წმინდანების ნეშთების გამოაშკარავება“, კომკავშირის აღდგომა“, „მოსავლის დღესასწაული“ და სხვ. მიმდინარეობდა ადამიანის ცნობიერებაში ქრისტეს დაკნინება, მისთვის ღმერთობის წართმევა, მისი მითოლოგიურ პერსონაჟებთან გათანაბრება. არასწორად ციტირებდნენ წმ. მამათა გამონათქვამებს, შეურაცხყოფდნენ წმინდანებსა და მათ ნეშტებს. აიკრძალა წირვა-ლოცვასა და სამრევლო სკოლებში სიარული. საზოგადოებას არწმუნებდნენ, რომ რელიგია იყო თავად ადამიანის მიერ გამოგონილი სიყალბე, სიბნელე და ბოროტება.

სახელმწიფომ მიზნად დაისახა ახალი საბჭოთა ადამიანის შექმნა. განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა სასწავლო-აღმზრდელობით დაწესებულებებს (ბაღს, სკოლას, უმაღლეს სასწავლებელს). ბაღისა და სკოლის პედაგოგებს ევალებოდათ ეკლესიის პირდაპირი და ღია კრიტიკა და მოზარდის

ცნობიერებაში უღმერთობის ჩანერგვა. მისი ანტირელიგიური, საბჭოური ცნობიერების ფორმირებისთვის იქმნებოდა საგანგებო სახელმძღვანელოები.

ზემოქმედებდნენ საზოგადოების ყველა ფენაზე- მუშებზე, გლეხებზე, ჯარისკაცებზე (წითელარმიელებზე).

გაჩაღებული იყო ფართო ანტირელიგიური პროპაგანდა, რომელშიც ჩართული იყო პრესა, მუზეუმები, სკოლები, კინოთეატრები და გამომცემლობები.

ხდებოდა ანტირელიგიური იდეოლოგიების (ე. იაროსლავსკი, პ. ლაფარგი, ნ. ადაროვი, ს. სტეპანოვი, ვ. ნევსკი და სხვ.) ნაშრომების რუსულიდან ქართულად თარგმნა და გამოცემა. იქმნებოდა ანტირელიგიური ორგანიზაციები (მაგ., „მებრძოლ უღმერთოთა კავშირი“), პარტიული სკოლები, წრეები. საზოგადოებრივი აზრის შესასწავლად ხდებოდა საგანგებო კითხვარების გამოცემა, რომლის შევსება საბჭოთა ქვეყნის ყველა მოქალაქეს ევალებოდა, რის მიხედვითაც დგინდებოდა პიროვნების მსოფლმხედველობა.

ხელისუფლების მცდელობა ეკლესია გაენადგურებინა და საზოგადოების ცნობიერება ათეისტურად შეეცვალა, გარკვეულწილად წარმატებით დასრულდა. ეკლესია დასუსტდა და ხელისუფლების მიმართ წინააღმდეგობის გაწევის უნარი დაკარგა. მოსახლეობა მოტყუვდა, საბჭოთა ხელისუფლებამ მას, ეკლესიის განადგურების ხარჯზე, კეთილდღეობის მოლოდინი გაუჩინა, მაგრამ სანაცვლოდ მიიღო დიქტატურა და მონობა.

მესამე თავი

იდეოლოგიური ბრძოლა ეკლესიის წინააღმდეგ 1921-1927 წლებში

§ 1. ანტირელიგიური კამპანია 1921-1927 წლების პერიოდული გამოცემების მიხედვით

განხილულია ხელისუფლების ბრძოლა ეკლესიის წინააღმდეგ 1921-1927 წლებში გამოცემული გაზეთების - „კომუნისტი“, „მუშა“, „სპარტაკი“, „მიწის მუშა“ და სხვ. მიხედვით. აღნიშნული გაზეთები ფართო პროფილის იყო. 1923 წელს კი საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა გამოსცა ათეისტური პროფილის გაზეთი „ღვთის წინააღმდეგ“, რომლის მთავარ მიზანს ხალხის მეხსიერებიდან სარწმუნოების აღმოფხვრა წარმოადგენდა.

1921-1927 წლებში გამოცემულ გაზეთებში გამოქვეყნებული ათეისტური სტატიები საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში გაჩაღებულ ანტირელიგიურ კამპანიას ასახავდა. ამასთან ზოგ შემთხვევაში ავრცელებდა ცრუ, ცილისმწამებლურ ინფორმაციებს სასულიერო პირების ქმედების, იმავდროულად ანტირელიგიური პოლიტიკით კმაყოფილი მოსახლეობის შესახებ. პრესა პროპაგანდისტული ხასიათის იყო და მოსახლეობაზე ფსიქოლოგიური ზემოქმედების მიზანს ემსახურებოდა, რისი ერთ-ერთი მაგალითიც არის გაზ. „მუშა“-ში (1924, # 50, გვ. 3) გამოქვეყნებული ვინმე ნიკო მკერავის მოგონება- „დიდ სიამოვნებას ვგრძნობდი, როდესაც სობოროს ჯვარი თბილისში წითელი ვარსკვლავით შეცვალეს“-ო.

1921-1927 წლების პრესა ცხადყოფს, თუ როგორ იბრძოდა ხელისუფლება ეკლესიების დასახურად, სამღვდლო დასის ავტორიტეტის შესაღებად, ღმერთისა და წმინდანებისადმი რწმენის გასაქარწყლებლად. ამასთან საბჭოურ პრესაში ვრცელდებოდა ინფორმაცია ამ ბრძოლის წარმატებული შედეგების შესახებ, რაც ხელისუფლების საზოგადოებაზე ფსიქოლოგიური ზეწოლის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ბერკეტს წარმოადგენდა.

§ 2. სამღვდლოება 1921-1927 წლების ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში

განხილულია სარწმუნოების, სასულიერო პირებისა და მათი ოჯახის წევრების შესახებ ხელისუფლების დაკვეთით შექმნილი სატირულ-იუმორისტული ჟანრის ათეისტური შინაარსის ზეპირსიტყვიერების არა ერთი ნიმუში. ესენია – ლექსები, არაკები, მოთხრობები, ზღაპრები, სადაც სამღვდლოება წარმოჩენილია როგორც საზოგადოების ხარბი, ვერცხლისმოყვარე, მშრომელი ხალხის მძარცველი, მომხვეჭელი, მრუში, უზნეო ნაწილი. შეთხზეს „მამაო ჩვენო“ არა ერთი ათეისტური ვერსიაც. ერთ-ერთი შემდეგნაირად ჟღერს:

„მამაო ჩვენო, რომელი ხარ პეტერბურგში,
დაიწყევლოს სახელი შენი,
წარწყმდეს სუფევა შენი, და
ნუ იყოფინ ნება შენი, თვით ჯოჯოხეთშიც.
მოგვეც ჩვენ პური, რომელსაც გვპარავ,
და გადაიხადენ ვალნი შენნი,
ვითარცა ჩვენ ვიხდით ვალთა ჩვენთა,
და ნუ შემიყვანებ ჩვენ საცდურსა,
არამედ მიხსენ ჩვენ პლევეს პოლიციისაგან,
და წარწყმიდე სახსენებელი მისი და
რამდენადაც უძლური ხარ და სულით გლახაკი,
უკუნისამდე მასთან ერთად წარწყმდი შენც, ამინ!“

ანტირელიგიურ თემაზე იქმნებოდა და ქვეყნდებოდა კარიკატურებიც, სადაც გაშარჟებული იყო არა მხოლოდ მღვდლები და ბერ-მონაზვნები, არამედ ღმერთიც, ზოგიერთ მათგანზე შემაშფოთებელი წარწერით - „ღმერთს ვაფეთქებთ“.

აღნიშნული ნიმუშები უშუალოდ ბოლშევიკურ-ათეისტური ხელისუფლების დაკვეთით იქმნებოდა და მიზნად ისახავდა ძველი, ტრადიციული რწმენა-წარმოდგენებისაგან განთავისუფლებული სრულიად ახალი ტიპის – საბჭოთა ადამიანის ფორმირებას. ღმერთისადმი რწმენის პარტიისა და მისი ლიდერებისადმი რწმენით ჩანაცვლებას. ხელისუფლებას ესმოდა, რომ ეკლესიისა და სამღვდლოების

ფიზიკური განადგურებითაც კი ხალხის ცნობიერებაში დამკვიდრებულ რწმენას ვერ აღმოფხვრიდა, ამიტომ მას იერიში უნდა მიეტანა თავად ღმერთზე, წმინდანებზე, საეკლესიო დღესასწაულებზე, რის წინააღმდეგ გალაშქრების ერთ-ერთ ყველაზე ეფექტურ საშუალებად სწორედ ანტირელიგიურ ზეპირსიტყვიერებას იყენებდა.

1921-1927 წლებში შექმნილი ათეისტური ზეპირსიტყვიერების ნიმუშების ტიპოლოგიური და შინაარსობრივი მრავალფეროვნება ნათლად ცხადყოფს, რომ საბჭოთა ხელისუფლება ეკლესიასა და სამღვდელოებას ცივილიზებული საზოგადოებისათვის ყოვლად მიუღებელი, ბინძური, უმკაცრესი მეთოდებით ებრძოდა, რაც ემსახურებოდა ერთადერთ მიზანს – ეკლესიისა და სამღვდელოების განადგურებას მათგან სამწყსოს ჩამოშორების გზით და სულიერებისაგან დაცლილი, ხელისუფლებისაგან მართული, მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიით გამსჭვალული, საბჭოთა ათეისტური საზოგადოების შექმნას.

§ 3. 1921-1927 წლებში გამოცემული ანტირელიგიური ლიტერატურა

საბჭოთა ხელისუფლების იდეოლოგია ყველაზე აგრესიული ფორმით სახელმძღვანელოებში აისახა. იდეოლოგიური ბრძოლა ეკლესიის წინააღმდეგ ხდებოდა როგორც სიტყვით, ასევე წერილობითი (ბეჭდური) ფორმით. ბეჭდვითი პროპაგანდა განსაკუთრებით მაშინ გააქტიურდა, როდესაც შედარებით იკლო რეპრესიებმა. ანტირელიგიური პროპაგანდისთვის გამოიყენეს ყველაზე ეფექტური საშუალება - დაიწყეს მცირე ზომის ანტირელიგიური ბროშურებისა და სახელმძღვანელოების ბეჭდვა, რომლებიც ყველა ასაკზე იყო გათვლილი.

საბჭოთა ხელისუფლება ქართულ ენაზე სხვადასხვა სახის ლიტერატურას გამოსცემდა, მაგრამ მათგან ყველაზე გამორჩეული ანტირელიგიური წიგნები იყო, სადაც მღვდლები და ბერები მატყუარებად და მშრომელების გამომძალველებად და მჩაგვრელებად იყვნენ გამოყვანილი.

პარტიის ყველა წევრი ვალდებული გახადეს ეწარმოებინათ ანტირელიგიური პროპაგანდა. ისინი არა მარტო მღვდლების მტრები, არამედ ზოგადად, ეკლესიური მოძღვრების მტრები იყვნენ. კომუნისტები არა თუ ხშირად იმოწმებდნენ კ. მარქსსა და ფ. ენგელსს, რომელთა ნაშრომებშიც რელიგიის საწინააღმდეგოდ შხამის ოკეანეა ჩაღვრილი, არამედ აიძულებდნენ ავტორებს მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიით ეწერათ თავიანთი ნაშრომები.

ლიტერატურის გამოცემასთან ერთად არანაკლებ მნიშვნელოვნად მიაჩნდათ მისი გავრცელება, რა მიზნითაც დააფუძნეს ანტირელიგიური წრეები. შეიქმნა საგანგებო კომისია, რომელიც აკონტროლებდა და ხელმძღვანელობდა ანტირელიგიურ საბჭოს, საბჭო კი საპროპაგანდო ტრენინგებს ატარებდა, რითაც ანტირელიგიურად განწყობილ პიროვნებებს საგანგებო ინსტრუქციებს აძლევდა.

მეოთხე თავი

1922 წელს გენუის საერთაშორისო კონფერენციისადმი კათოლიკოს-პატრიარქ ამბროსის (ხელაია) მიერ გაგზავნილი მემორანდუმის ისტორიიდან

1922 წელს გენუის საერთაშორისო კონფერენციისადმი კათოლიკოს-პატრიარქ ამბროსის (ხელაია) მიერ გაგზავნილ მემორანდუმთან დაკავშირებით არა ერთი კითხვის ნიშანი არსებობს. უპირველეს ყოვლისა ეს არის მემორანდუმის ტექსტის დედნის, მისი ავტორობის, ხელრთვების, თარგმანების, კონფერენციაზე წამლები პირების ვინაობისა და სხვა საკითხები.

გენუის კონფერენციისადმი გაგზავნილი ტექსტი 1922 წლის 7 თებერვლით არის დათარიღებული. მის დედანს წარმოადგენს სხვადასხვა არქივებში (საპატრიარქოს, უშიშროების, საქართველოს საისტორიო ცენტრალური) დაცული და საზოგადოებისათვის ცნობილი სამი ტექსტიდან არა რომელიმე, არამედ გაზ. „კომუნისტის“ 1922 წლის 4 ივნისის ნომერში გამოქვეყნებული ტექსტი, რომელიც დღემდე ყურადღების მიღმა იყო დარჩენილი.

მიუხედავად მემორანდუმის ტექსტის ავტორობის შესახებ წყაროებში არსებული განსხვავებული ვერსიებისა (კორნელი კეკელიძე, გრიგოლ ლორთქიფანიძე და შალვა მაღლაკელიძე, სილიბისტრო ჯიბლაძე, რაფიელ ინგილო (ივანიცკი), დეკანოზი იასონ კაპანაძე და საკათალიკოსო საბჭოს სხვა წევრები), ჩანს, რომ ტექსტის ავტორია კათოლიკოს-პატრიარქი ამბროსი, რომელიც მან შეადგინა ერთპიროვნულად, საკუთარი ინიციატივით.

კონფერენციის შესახებ ინფორმაცია პატრიარქს, სავარაუდოდ, მიაწოდა მენშევიკური მთავრობის ერთ-ერთმა წარმომადგენელმა, საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის ყოფილი თავმჯდომარის, ნოე ჟორდანიას დავალებით, რადგან წერილის ადრესატამდე მისვლის პროცესში ყველაზე მეტად სწორედ მათი აქტიურობა ჩანს.

დგინდება, რომ არსებობდა მემორანდუმის ტექსტის გერმანული, ფრანგული, ინგლისური და იტალიური თარგმანები გამომდინარე იქიდან, რომ ეს ოთხი ენა უნდა ყოფილიყო კონფერენციის სამუშაო ენა. რაც შეეხება ტექსტის რუსულ თარგმანს, გამოძიების ინტერესებიდან გამომდინარე, ის თავად პატრიარქის მიერ დაწერილა.

მემორანდუმის ტექსტის ისტორიის შესწავლისთვის მნიშვნელოვანია მისი კონფერენციაზე წამლები პირის ვინაობის დადგენა. ამ საკითხთან დაკავშირებითაც იკვეთება არა ერთი განსხვავებული ვერსია (იასონ კაპანაძე, ვლასა მგელაძე და იოსებ იმედაშვილი, ალექსანდრე გრიგოლია და მისი თანმხლები პირები და სხვ.), თუმცა შესაძლოა არც ერთი არ იყოს მცდარი. მემორანდუმი, ფარულად უნდა გაეტანათ საქართველოდან საზღვარგარეთ, უსაფრთხოების მიზნით, ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად, სხვადასხვა პიროვნების მიერ და შესაბამისად, იარსებებდა მისი რამდენიმე ცალი.

მემორანდუმთან დაკავშირებული ისტორია ცხადყოფს, რომ 1921-1927 წლებში ეკლესია ცდილობდა, მტკიცედ დაეცვა ეროვნული და სარწმუნოებრივი ინტერესები და ბოლშევიკურ-ათეისტური ხელისუფლების მიმართ პრინციპული და შეურიგებელი ყოფილიყო.

მეხუთე თავი

§ 1. საბჭოთა ხელისუფლების მიერ 1921-1927 წლებში დევნილი და დახვრეტილი მამები (საარქივო მასალების მიხედვით)

განხილულია დღემდე უცნობი სასულიერო პირების დაპატიმრებისა და დახვრეტის ისტორიები (უშიშროების არქივში დაცული მასალების მიხედვით). სასულიერო პირებს სიცოცხლის ფასად უჯდებოდათ სარწმუნოების შენარჩუნება. იყვნენ ისეთები, რომლებმაც ვერ გაუძლეს ზეწოლას და უარი თქვეს სასულიერო წოდებაზე.

1921-1927 წლებში ყველაზე მიუღებელ და საშიშ ადამიანებად სასულიერო პირები ითვლებოდნენ, განსაკუთრებით კი, პრინციპების ერთგული და მოვალეობის პირნათლად შემსრულებლები. ხელისუფლება ცდილობდა, ფიზიკური ანგარიშსწორების გზით, ასეთების თავიდან მოშორებას. 1924 წლის 1 სექტემბერს, საქართველოს საგანგებო კომისიის ქუთაისის განყოფილებამ, სამეულის მიერ გამოტანილი განაჩენის საფუძველზე (ქუთაისის პოლიტბიურო), მიიღო დადგენილება, სიკვდილით დაესაჯათ სწორედ ასეთი ღვთისმსახურები - ქუთათელი მიტროპოლიტი ნაზარი (ლეჟავა), დეკანოზი გერმანე (ჯაჯანიძე), დეკანოზი იეროთეოზი (ნიკოლაძე), მღვდელი სიმონი (მჭედლიძე) , პროტოდიაკონი ბესარიონი (კუხიანიძე).

სასულიერო პირების დევნის, დახვრეტისა და შევიწროვების ფაქტები გვიჩვენებს, რომ საბჭოთა ხელისუფლებამ დაუნდობელი ბრძოლა გამოუცხადა ეკლესიას. სამღვდლო პირებს მოქალაქეობრივი უფლება წართვა და მათი ცხოვრების წესი აკრძალა. რელიგია ჩაითვალა კრიმინალად, რის გამოც ადამიანებს ასამართლებდნენ, ასახლებდნენ ან ოჯახთან ერთად ხვრეტდნენ. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ ეკლესიამ, რეპრესიის მიუხედავად, სარწმუნოების გადარჩენა მაინც მოახერხა.

მიუხედავად უმკაცრესი რეპრესიებისა, სამღვდლოების პრინციპული პოზიცია გვიჩვენებს, რომ ხელისუფლებამ თავის მიზანს სრულად ვერ მიაღწია --- ეკლესიისა და სარწმუნოების ერთგული სამღვდლოება ბოლომდე ვერ გაანადგურა და მათ უარი ვერ ათქმევინა თავიანთ წოდებაზე.

§ 2. ქართული ეკლესიის ბრძოლა გადარჩენისათვის

სამღვდელოება ცდილობდა, ხელისუფლების მიერ გაჩაღებული ანტირელიგიური კამპანიით დაშინებული და დაზნეული მრევლი ქადაგებებით განემტკიცებინა სარწმუნოებაში. ისინი მოუწოდებდნენ, ქრისტესმიერი სიყვარულით შეგებებოდნენ განსაცდელს.

სასულიერო პირები ძალიან ფრთხილად ეკიდებოდნენ ხელისუფლების წინააღმდეგ მოწოდებების გაჟღერებას, თუმცა ქვეყნისა და ეკლესიის სიყვარული მათ აიძულებდა, ერთსულოვანი ყოფილიყვნენ და ემხილებინათ ოკუპანტი, ათეისტური ხელისუფლების ვერაგი პოლიტიკა.

კათოლიკოს-პატრიარქი ამბროსი, მიტროპოლიტი ნაზარი (ლეჟავა), ძმები კარბელაშვილები და სხვანი ღიად ქადაგებდნენ საბჭოთა რეჟიმის წინააღმდეგ და მრევლს მოუწოდებდნენ, უფლისთვის ეთხოვათ ქვეყნის გადარჩენა და ამ გზით მოეხადათ თავიანთი მოქალაქეობრივი ვალი.

1921-1927 წლებში ეკლესია გაყოფილი აღმოჩნდა ერთი მხრივ, ხელისუფლების ნება-სურვილის აღმსრულებელ და, მეორე მხრივ, ეროვნული და ქრისტიანული პრინციპების ერთგულ ძალებად. ხელისუფლებას აწყობდა მის მიერ მართული სამღვდელოება, რადგან მათი მემკვიდრეობით უფრო დიდ ზიანს მიაყენებდა ეკლესიას.

ეროვნული და ეკლესიური პრინციპების ერთგული სამღვდელოება უმცირესობას წარმოადგენდა. ასეთი იყო, უპირველეს ყოვლისა, კათოლიკოს-პატრიარქი ამბროსი, რომელსაც არ ეშინოდა ხელისუფლების და ღიად აცხადებდა - „დამოუკიდებლობა საქართველოს წართვა რუსეთის საბჭოთა მთავრობამ“-ო. თუმცა ის ამხელდა არა მარტო ქვეყნის ოკუპაციით განპირობებულ უსამართლობას, არამედ იმ სამღვდელოებასაც, რომლებმაც დათმეს ქრისტიანული ვალდებულებები, ეროვნული ინტერესები, ცნობიერად შეუერთდნენ საბჭოთა ხელისუფლებას და ეგზარქოსობის პერიოდიდან გამოყოლილი „მორჩილების“ სულისკვეთებით ცხოვრობდნენ.

ეროვნული ინტერესების დასაცავად პატრიარქი მზად იყო ყველაფრისთვის, ეს იქნებოდა გადასახლება, დატუსაღება თუ ფიზიკური განადგურება. ამიტომ იგი ყველა მღვდელმთავარსა თუ სასულიერო იერარქს სთხოვდა, ყოფილიყო პრინციპული და თავდადებული. პატრიარქმა ამბროსიმ ცხუმ-აფხაზეთის ეპისკოპოს იოანეს 1922 წელს გაუგზავნა მკაცრი და საყვედურებით აღსავსე წერილი, სადაც მოსთხოვა, არ მოეხსენიებინა ლოცვებში რუსეთის პატრიარქი ტიხონი. საპასუხო წერილში ეპისკოპოსმა იოანემ თავი იმით იმართლა, რომ შობისა და ნათლისღების დღესასწაულებზე მლოცველთა სამ მეოთხედს რუსობა წარმოადგენდა და რომ მან ეს გააკეთა ერთგვარი ტაქტიკური მოსაზრებით. გარდა ამისა, თავისი საქციელის გასამართლებლად მან მოიყვანა ის ეპიზოდი სახარებიდან, სადაც ჯვარცმული იესო ქრისტე ლოცავდა თავის მტანჯველებს და მამა ღმერთს მათ შეწყალებას სთხოვდა.

პატრიარქის გულისწყრომა მართებული იყო. არანაირ დიპლომატიურ და სიყვარულით ნასაზრდოებ სიტყვებს არ ჰგავდა ეპისკოპოსის პასუხი. როგორც ჩანს, მან გააკეთა არჩევანი

კომფორტულ გარემოზე კომპრომისის გზით, თუმცა პატრიარქის მოწოდებამ შედეგი მაინც გამოიღო. ეპისკოპოსმა იოანემ წერილობით შეატყობინა მას: „... დღეიდან აღარ გავბედავ ჩვენი ეკლესიის თავისუფლების მტერის – კირ-ტიხონის მოხსენიებას“-ო.

მიუხედავად საბჭოთა ხელისუფლების რელიგიური პოლიტიკისა, ნებისმიერი გზით გაენადგურებინა სამღვდელოება, მისმა ნაწილმა მაინც შეძლო პრინციპული პოზიციის შენარჩუნება და რწმენაშერყეულ სამღვდელოებასა და მრევლს მორალური სიმტკიცისა და ქრისტიანული პრინციპების ერთგულების შესანიშნავი მაგალითი მისცა.

დასკვნა

სადისერტაციო ნაშრომის ბოლოს ჩამოყალიბებულია 1921-1927 წლებში საქართველოს ეკლესიისა და სახელმწიფოს ურთიერთობის შესწავლის შედეგად მიღებული ძირითადი დებულებები. ჩატარებულმა კვლევამ ცხადყო, რომ საბჭოთა ხელისუფლების სარწმუნოებრივი პოლიტიკა არნახული სისასტიკით გამოირჩეოდა, რაც მიზნად ისახავდა სარწმუნოებისა და ეკლესიის სრულ განადგურებას -- ღმერთისა და წმინდანებისადმი რწმენის კომუნისტური პარტიისა და მისი ლიდერებისადმი რწმენით ჩანაცვლებას, სასულიერო პირების ფიზიკურ და მორალურ განადგურებას, ეკლესიების, როგორც არქიტექტურული ნაგებობების დანგრევას ან მათთვის ფუნქციის შეცვლას, საბოლოო ჯამში კი, მარქსისტულ-ლენინურ იდეოლოგიაზე აღზრდილი, სულიერებისგან დაცლილი და ხელისუფლებისგან მართული ახალი საბჭოთა ათეისტური საზოგადოების შექმნას.

ათეისტურად მოაზროვნე საზოგადოების ფორმირებისთვის ხელისუფლებამ გამოიყენა ეკლესიის წინააღმდეგ ბრძოლის ყველა ბერკეტი - იდეოლოგიური, რეპრესიული, ეკონომიკური.

1921-1927 წლების საბჭოური პერიოდული გამოცემები, ლიტერატურა, სახელმძღვანელოები, ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები, კარიკატურები ცხადყოფს, რომ საბჭოთა ხელისუფლება ეკლესიასა და სამღვდელოებას ცივილიზებული საზოგადოებისათვის ყოვლად მიუღებელი, ბინძური, ცილისმწამებლური მეთოდებით ებრძოდა.

1922 წლის გენუის კონფერენციისადმი გაგზავნილი მემორანდუმის შინაარსი ცხადყოფს, რომ 1921-1927 წლებში ეკლესია ცდილობდა, მტკიცედ დაეცვა ეროვნული და სარწმუნოებრივი ინტერესები და ბოლშევიკურ-ათეისტური ხელისუფლების მიმართ პრინციპული და შეურიგებელი ყოფილიყო.

გაზ „კომუნისტის“ 1922 წლის 4 ივნისის ნომერში განთავსებული გენუის კონფერენციისადმი მიმართვის ტექსტი წარმოადგენს პატრიარქ ამბროსის მიერ დაწერილი ტექსტის დედანს, რომელიც მან შეადგინა დამოუკიდებლად, საკუთარი ინიციატივით. ტექსტი მოგვიანებით ითარგმნა უცხო ენებზე და უსაფრთხოების მიზნით, საქართველოდან გატანილ იქნა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად სხვადასხვა პიროვნების მიერ.

სახელმწიფოს მცდელობა, ეკლესია გაენადგურებინა და საზოგადოების ცნობიერება ათეისტურად შეეცვალა, ფაქტობრივად, წარმატებით დასრულდა. თუმცა, უდიდესი ზეწოლის მიუხედავად, ეკლესიამ არსებობის შენარჩუნება შეძლო. ხელისუფლებამ თავის მიზანს სრულად ვერ მიაღწია და სასულიერო პირების ნაწილს უარი ვერ ათქმევინა თავიანთ წოდებაზე, საზოგადოების ნაწილს კი -სარწმუნოებაზე.

1921-1927 წლებში ხელისუფლების უკომპრომისო ბრძოლამ ეკლესიის წინააღმდეგ ცხადყო, რომ მომდევნო წლებში ეკლესიის არჩევანი - სახელმწიფოს მიმართ კომფრომტაცია უკომპრომისით შეეცვალა, თვითგადარჩენის ერთადერთ გზას წარმოადგენდა.

დისერტაციის თემაზე გამოქვეყნებული სამეცნიერო შრომების სია:

1.სამღვდელოება 1921-1927 წლების ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში, გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი, ისტორია, ფილოლოგია, ხელოვნებათმცოდნეობა, ფილოსოფია, თეოლოგია, კრეაციონიზმი, განათლებათმცოდნეობა, ანთროპოლოგია, ეთნოგრაფია, ეკონომიკა, სამართალი, ცივილიზაციათა დიალოგი, 11-12, 2018, გვ. 3-30;

2.1922 წელს გენუის საერთაშორისო კონფერენციისადმი კათოლიკოს-პატრიარქ ამბროსის (ხელაია) მიერ გაგზავნილი მემორანდუმის ისტორიიდან (ტექსტის დადნისა და მისი ავტორის დადგენისათვის), ინტელექტი, საერთაშორისო სამეცნიერო ჟურნალი, 1(63), თბილისი 2019, გვ. 176-185;

3.1922 წელს გენუის საერთაშორისო კონფერენციისადმი კათოლიკოს-პატრიარქ ამბროსის (ხელაია) მიერ გაგზავნილი მემორანდუმის ისტორიიდან (მემორანდუმის ტექსტთან დაკავშირებული პირებისა და მათ წინააღმდეგ განხორციელებული რეპრესიების შესახებ), ინტელექტი, საერთაშორისო სამეცნიერო ჟურნალი, 1(63), თბილისი 2019, გვ.186-198.

The School of Arts and Humanities – The University of Georgia

With the right of the manuscript

Hieromonk Andria (Saria)

The Relationship between the Georgian Church and the State in 1921-1927

(Specialty-1004-History)

A u t o r e f e r a t

of the Presented Dissertation

To achieve Doctor's academic degree in History

Tbilisi

2019

Dissertation is completed at the History department of the University of Georgia School of Arts and Humanities.

Scientific Supervisor -Tamar Koridze, Doctor of History, Professor

Invited Expert- Dodo Chumburidze, Doctor of History

Invited Expert- Jemal Gamaxaria, Doctor of History

The dissertation defense will take place on October 24, 2019, at 5 pm at the Dissertation Board of the University of Arts and Humanities

Address: Tbilisi, 77a Kostava St., Building IV, University of Georgia, Auditorium № 519

The dissertation can be found in the library of the University of Georgia, Tbilisi, 77a Kostava St., Building IV of the University of Georgia.

Secretary of the Dissertation Board,
Doctoral Programs Manager of the University of Georgia

Natia Manjikashvili

Importance and relevance of the research topic

Since the time of the apostles, the Church has played a major role in the country's political, cultural and educational life. Georgian nation made Orthodoxy a part of its culture, as evidenced by the fact that samples of ancient writings originated from the early Christian era. At the same time, the Church played a major role in the spiritual healing of the nation and the formation of national consciousness.

Throughout the middle ages, kings sought to strengthen the Church and turn it into a rock-steady ally in the struggle for centralization of power. For its part, the Church sought to support the state in the process of strengthening and rebuilding the country.

Exactly because of such importance of the Church, Tsarist Russia wasted no time as it conquered Georgia and inflicted a great blow on the flock of the Apostle Andrew the First, the ancient church of Iveria. The abolition of the autocephaly of the Georgian Orthodox Church in the early 19th century and the replacement of the Catholicos-Patriarchal Institute with exarchate gave Russia the opportunity to take control of the Georgian Church and accomplish its Russification, which threatened the national self-awareness of society.

The state's attitude towards the church became even tougher after the establishment of the Soviet atheist government. 1921-1927 is particularly prominent in this regard, when the government went on the offensive on all fronts, every mechanism available was used to destroy the faith and the church.

The persecution of the Church by the state has had a negative impact on both the country's development and national consciousness of society. The anti-religious, brutal policies of the government have degraded certain parts of the society. The ecclesiastical policy implemented by Soviet Russia at the time, which aimed to completely destroy the Church, was gradually replaced by a policy of subjugation. This policy has more or less continued to this date. Legislative, concerted action between the state and the church will determine the future of the country. Therefore, the topics of study do not lose their relevance.

Research Purpose and objectives

There is more than one scientific work in Georgian historiography that depicts the history of the Georgian Church from 1921 to 1927. Each of them deals with only specific aspects of this history. However, the relationship between the state and the church in those years is not particularly researched.

The purpose of the thesis is to study and present, in a single context, the aggressive policy of the Soviet state towards the Church, its causes and effects, as well as the methods and means of struggle that the authorities applied against the Church and the clergy during 1921-1927. On the one hand, to determine what methods the State used to manage to break the church's fighting spirit; and on the other hand, to evaluate how justified was the church in choosing to switch from confrontation to compromise with the state during the subsequent years and move to a self-preservation, or in other words of Saint Ilia the Righteous an "active waiting" policy.

The following objectives were identified from the main purpose:

To study, portray, and compare attitudes toward the Church during various eras but specifically, in the first years of Tsarist Russia, the Democratic Republic of Georgia and the Soviet government (1921-1927); to identify the levers and methods of struggle (forceful, ideological, and economic) used by the authorities against the Church, the clergy, and the faith; to analyze issues related to the Memorandum sent by Catholicos-Patriarch Ambrose (Khelaia) to the Genoa International Conference in 1922 and filling in some gaps in Georgian historiography on this issue; to study the position of the Church during the period of total persecution by the state, 1921-1927.

Source knowledgebase of the work

The main source of the paper are the periodicals published in 1921-1927. "komunisti" (Communist), "Musha" (Worker), "Sakartvelos Respublika" (Republic of Georgia), "Tsiteli Armieli" (Red soldier), "Spartaki" (Spartacus), "Axalgazrda Komunisti" (Young Communist), antireligious textbooks and literature, orally transmitted samples, and visual material (caricatures). Also, unpublished documents kept in scientific circles and in various organizational archives (Central archive of the contemporary history of Georgia, Ministry of Internal Affairs, Ministry of Security, Historical archives of Gori, Historical archives of Kutaisi, etc.). The work uses existing scientific literature on the problems discussed.

Chronological framework

On February 25, 1921, the annexation of the independent State of Georgia by the Soviet Russia ended Georgia's independence and forced its sovietization. The Soviet-occupied regime in the country was based on an atheist Marxist-Leninist ideology. The Georgian Church, led by Catholicos Patriarch Ambrose (Khelaia), fought hard not only to save the church but also to restore state independence. In 1927, after the death of Catholicos Ambrose, a new phase in the relationship between the state and the church began. The Church changed its policy of uncompromising attitude towards the state with that of loyalty. This is why these two important dates in the history of

relations between the Georgian Church and State – - the period from 1921 to 1927 - are taken as the chronological framework of the work.

The Scientific novelty of the paper and main results of the research

The scientific novelty and main results of the work are closely linked to the relevance of the actual topic of study. The works in Georgian historiography mainly deal with certain aspects of the research topic. In the dissertation, the relationship between the Georgian Bolshevik authorities and the Church during the years 1921 through 1927 is presented in an unified, systematic, and orderly manner, which distinguishes the state's attitude towards the Church with extreme cruelty.

The paper discusses virtually all the anti-religious measures taken by the authorities based on a review of official sources published during the above-mentioned time period. Specifically, through the study of periodicals, textbooks and literature, as well as unpublished and archival documents in scholarly circulation, it is afforded particular importance and novelty.

The work explores a number of issues related to the history of the Memorandum sent to the Genoa Conference in 1922 by Catholicos-Patriarch Ambrose; it fills in some gaps in Georgian historiography up to this date, specifically, the original of the text addressed to the Genoa Conference is not one of the three archival texts known to the public, but the text, printed in the June 4, 1922 issue of “The Communist” newspaper, which has remained largely unnoticed, is actually, the original memorandum published by Patriarch Ambrose. The Patriarch thought of and wrote this memorandum independently and on his own initiative.

The novelty of this work is also evidenced by the fact that it is the first attempt at a monographic study of the relationship between the church and the state from 1921 to 1927.

The results of the study are as follows:

1. Since the beginning of the 19th century, the forceful and aggressive practice of russification by the Tsarist Russia through resulted in the following: Autocephaly abolished Georgian Church led by Exarchate of the Russian Orthodox Church, Georgian church monuments replaced by the Russian appearance, looted and demolished church property by the exarchates, including the largest Georgian church treasure of spiritual and material value (Icons and other ecclesiastical relics, church utensils, clothes, unique embroidery, etc.), Russian-language liturgy, chanting, and theological schools, religious clerics devoid of national consciousness and faithful to the government, and finally the church robbed both spiritually and materially.
2. The Church suffered oppression even during the period of the Democratic Republic of Georgia (1918-1921), as its Social-Democrat Menshevik authority shared atheistic views.

3. After Soviet Russia's occupation of Georgia's independent state, the Bolshevik Party's credible policy of leadership was characterized by unprecedented brutality which aimed at the complete destruction of faith and the Church; substitution of faith in God and the saints with that in Communist Party and in its leaders; the physical and moral destruction of the clergy; the destruction of churches as architectural structures, or the alteration of their function; and finally, the creation of a new Soviet atheistic society, raised on Marxist-Leninist ideology, free from spirituality and ruled by the government.

4. In order to form an atheist-minded society, the state used all the levers of struggle against the Church - ideological, repressive and economic. Despite the harshest repression, the principle position of the clergy shows that the government did not fully achieved its goal and that they failed with some clergymen to have them denounce their rank, and with parts of the community to denounce their faith.

5. The uncompromising fight of the authorities against the Church during 1921-1927 made it clear that the Church's choice in subsequent years – replacing confrontation with a compromise towards the state, would be the only way of self-preservation.

The practical significance of the work

The dissertation is a reflection of the most recent history of Georgia, in particular the examination of history of the Church. Thus, it can be used to create generalized works, textbooks, and other literature on the history of the Church of Georgia. The work can also be used to prepare a general educational course on the history of Georgian Church.

The work will help scholars working on particular issues in the history of Georgia in general and in the history of the Georgian Church. It will also help a wide circle of readers who wish to obtain an objective view of the relationship between the state of Georgia and the Church during 1921-1927

Research Methods

The methodological basis of the research is both general scientific and specific methods: Historical-comparative, systematic analysis of events, chronological ordering and in-depth study of materials, statistical examination of clergymen shot during this period. The paper mainly uses logical analysis based on documents, presents informational-cognitive and comparative-legal aspects. The purpose of using the historical-comparative method of research is to:

1. Correctly understanding of historical facts, Create purposeful, clear representations of documents and their interpreters, sort the facts in the historical context and come up with a reasoned conclusion.
2. Systematization of documents; Analysis of historical documents; Critical study of anti-religious books, manuals and periodicals published by the Soviet authorities. Comparing given facts. Formulating of own conclusions and to establish reasonable standpoints.

Approbation of the work

A preliminary defense of a dissertation was held on July 24, 2019, at the Dissertation committee Board of the History Department of the University of Georgia, School of Arts and Humanities.

Report on the topic of the dissertation was delivered by the author of dissertation at the 11th Annual Scientific Conference of the University of Georgia (May 25, 2019).

Part of the work is represented in the publications; list attached at the end.

Scope and structure of the work:

The thesis covers 193 pages and consists of introductions, five chapters, conclusions, and the works cited. Of the five chapters, the first one consists of four sub-chapters, the third one has three sub-chapters, and the fifth one has two sub-chapters. The work has appendices consisting of documentary and visual material related to the topic of the study.

Main Contents of the Dissertation Work

Introduction

Introduction of the dissertation work provides discussion of significance and urgency of the researched issue, formulation of the research goal and objectives, as well as the hypotheses providing basis for the research. It overviews scientific novelty of the work, key research results and methodology, sets the chronological framework and explains the principle of choice of the mentioned chronological interval as the research issue. Introduction provides also the source studies' and historiographical base of the dissertation work.

Chapter One

Georgian Church from Early 19th Century to Sovietization

§1. Abolishment of Autocephaly of Georgian Church

Russian Empire has harmed autocephaly of Georgian Church as early as in 18th century, by Article 8 of the Treaty of Georgievsk, in early 19th century, after abolishment of Kartl-Kakheti and Imereti kingdoms and their annexing to Russia, insidiously abolished autocephalous churches with centuries-long traditions initially in Eastern Georgia (1811) and further in Western Georgia (1814).

By eliminating independence of Georgian church Russian government has violated laws 8 and 9 of World Councils III and IV, according to which the church is entitled to independently make decisions about their future, without external interventions (Great Canonical Law, 1978, p. 400). Thus, action of the Russian government was unlawful. Outcomes caused by abolishment of autocephaly were indeed severe. In the churches of Georgia Slavonic rules of service were introduced, with the purpose of full Russianization of Georgian nation and church, substitution of Georgian church with the Russian one.

Studying and analyzing of this issue convinced us once more that the politics of Russia towards Georgian church is very aggressive and dispels the myth about community of religion.

§2. Church Politics of Russian Empire in Georgia and its Outcomes

Elimination of autocephaly of Georgian church in 1811 was followed by establishment of the exarchate. Exarch of Georgia had the title of Metropolitan of Kartli and Kakheti, later – Archbishop. It is hard to describe heaviness of their sins: adultery, sodomy, theft, murder, robbery and, most importantly –extreme hatred to Georgians is. Exarch of Georgia was member of synod and head of dicastery, further, head of “Synodal Institutiion of Kartli and Imereti” (established in 1815) and his

title was Exarch of Kartli and Imereti or, shortly, Exarch of Georgia. In 1814, in Tbilisi, the Exarch Chancellery was founded. Territories under Exarchate of Georgia expanded with time. In late 19th century it included entire Transcaucasia and North Caucasus. Position of exarch was cancelled in 1917, when fight for independence of Georgian church headed by Bishop Kyrion (Sadzaglishvili) successfully ended.

Russian secular and church bureaucracy showed great hatred to conquered Georgian nation. Though, they were unable to fully realize their fierce desire to eradicate ancient history of our nation and our church, transform Georgian church into the Russian one, substitute it with Russian church, destroy sense of national identity, and yet, they realized it partially, with forcible methods, repressions and support of those Georgians who subdued their enslavement politics.

§3. Fight for Restoration of Autocephaly

In second half of 19th century neither laity nor clergy could dare to put the issue of autocephaly restoration on agenda. While Georgian society, in particular, the Tergdaleulebi (Georgians educated in Russia/Europe for education, who have drunk Terek waters) led by Ilia Chavchavadze fought actively to protect religious rights of the Georgians and carefully expressed their protest in their publications.

Open and unconcealed fight commenced in 1905. So called “Bloody Sunday” of 9th January 1905 that became the cause of revolution in Russia, turned out to be some kind of stimulating and conducive for Georgian scientists and clergymen fighting for autocephaly.

In the fight for regain of autocephaly it was necessary to scientifically prove lawfulness of autocephaly of Georgian church and hence, unlawfulness of its abolishment in 1811. For the supporters of autocephaly the main argument was the fact that by elimination of independence of Georgian church the laws adopted by Church Councils. This political decision made by Russian government was intended for eradication of the nation and realization of Russian “ideals”.

With their publications Georgian scientists attempted to convince Russia in lawfulness of autocephaly of Georgian church and necessity of its restoration. On 12th March 1907, as a result of political events in Russia and great efforts of the fighters for restoration of autocephaly of Georgian church, it regained autocephaly. The fight was successfully ended with restoration of the institute of Catholicos-Patriarch of Georgia and election of Bishop Kyrion (Sadzaglishvili) as the head of Georgian church. All these created favorable conditions for strengthening of Georgian church.

After declaration of autocephaly exarchate in Georgia was eliminated though there were permanent provocations against Catholicos Patriarch of All Georgia, Kyrion II (1917-1918) from the side of the religious hierarchs established by the Russians. Supposedly murder of Patriarch Kyrion II in 1918 was provoked from their side.

§4. Church Policies of Democratic Republic of Georgia

Restoration of independence of Georgia on 26th May 1918 was indeed great joy for Georgian church and this can be evidenced by the prayer of thanks served by Patriarch Kyrion II. Though, attitude of the government and parliament of Democratic Republic of Georgia (mostly composed of Marxist-atheists) was not distinguished with loyalty. After taking over the rule, social-democrat Mensheviks changed their attitude towards the church. While earlier N. Zhordania supported national forces in the fight for autocephaly, after taking power, he began to oppress the church, by confiscation of its properties and prohibiting teaching of theology at schools.

Relationships between the church and Menshevik government have restored only when Georgia faced actual danger of Sovetization and loss of state independence. This was the war commenced by Russia that has conditioned unification of the secular and clerical powers.

Chapter Two

Sovetization of Georgia and its Negative Impact on the Church

From the outset, 20s of the 20th century Soviet government developed antireligious legal framework, underlining that only those who fought with the religion could be regarded as true communists. By the special decrees the church was isolated from the state, teaching of theology was prohibited. Church and religious society had no right to own the property, properties belonging to the churches and religious community was declared as the people's properties and on this basis they were deprived of all movable and immovable properties gained for many centuries, as well as all incomes.

Destruction, abolishment of the churches and use of the buildings for the other purposes was widespread. Government have deprived the clergymen of all rights, among them the voting rights, they were prohibited to enter the schools. It was regarded that they have been bringing darkness to the future generations. They were subjected to ideological oppression, they were forced to reject their order, there were numerous cases of humiliation of the clergymen, their shaving, kidnapping, beating, murder.

To eradicate faith in people they attacked even Lord and saints, contents of the religion. They prohibited mentioning of "God" (e.g. "for Lord's sake...", "God bless you..." etc.), they preached that communism is the only truth; that God and religion were invented by the clergymen. They forced the scientists to write lies about religion. Their logo was K. Marx's words: "criticism of faith is prerequisite of all other criticisms".

The communists have substituted religious holidays with the soviet ones, e.g. "Komsomol Christmas", "Komsomol Easter", "Harvest Festival" etc. They practiced demeaning of Christ in human minds, equalizing him with mythological characters, falsification of the words of holy fathers, humiliation of saints and holly relics. Attending prayers and services, parochial schools was prohibited. They attempted to convince the public that the religion was falsehood, darkness and evil invented by people.

The state intended to create the new, soviet individual. Particular attention was paid to the educational institutions (kindergartens, schools, higher education institutions). Teachers at the kindergartens and schools were instructed to directly and openly criticize church and bringing atheism into the adolescents' minds. For formation of antireligious, soviet consciousness there were developed special textbooks. They reached all social strata – workers, peasants, soldiers (Red Army).

Antireligious propaganda was very extensive and press, museums, schools, cinemas and publishers were involved.

Works of the antireligious ideologists (E. Yaroslavski, P. Lafarg, N. Adarov, S. Stepanov, V. Nevski etc.) were translated into Georgian and published. There were established antireligious organizations (e.g. Union of Infidel Warriors”), [communist] party schools, circles. Special questionnaires were published to study public opinion and all soviet citizens had to complete them. Completed questionnaires illustrated the worldview of each person.

Attempts of the government to destroy the church and change public consciousness to atheism were partially successful. Church became weaker and was unable to resist the government. Population was deceived, soviet government gave them expectation of welfare on account of the church but instead they got dictatorship and slavery.

Chapter Three

Ideological Struggle against Church in 1921-1927

§1. Antireligious Campaign According to Periodicals in 1924-1927

This section describes fight of the government against church in 1921-1927 based on the newspapers issued in 1921-1927 – “Communist”, “Worker”, “Spartacus”, “Ground-Man” etc. These newspapers had wide profile. And in 1923, central committee of communist party of Georgia issued an atheist newspaper “Against Lord”, its main purpose was eradication of faith from the people's minds.

Atheistic articles published in the newspapers in 1921-1927 depicted antireligious campaign in different regions of Georgia. In some cases they spread false, slanderous information about actions of the clergymen, as well as about population contented with antireligious policies. Press was of propagandist nature and served to the goal of psychological influence over the population. One of the examples are the memories of someone called Niko Mkeravi published in newspaper “Worker” (1924, #50, p. 3): “I felt great pleasure when the cross on the temple (Soboro) in Tbilisi was replaced by red star”.

Press of 1921-1927 clearly describes how the government fought to close the churches, undermine reputation of the clergymen, dispel trust in God and saints. Simultaneously, soviet press spread information about successful outcomes of this fight and this was one of the significant levers of the government's psychological pressure on the public.

§2. Clergymen in Georgian Folklore of 1921-1927

The section provides discussion of some samples of folklore of satiric-humorist genre with atheistic contents created according to the government's instructions. These are the verses, apologues, stories, tales where the clergy is described as greedy, corrupt, spoiled part of the society robbing working people. They composed many atheistic versions of the Lord's Prayer. One of them is as follows:

“Our Father, who art in St. Petersburg,
Cursed be thy name;
Thy kingdom damned;
Thy will not be done even in the hell.
Give us this day **our** daily bread you have stolen;
Pay your debts as we pay ours
And lead us not into temptation, but save us from police,
And be damned his name
And as thy art helpless and with weak soul,
Be damned forever with him, Amen!”

There were numerous antireligious cartoons created and published, mocking not only at the priests and monks but even Lord, with scaring words on some of them – “we blow God up”.

Such samples were created directly by the order of Bolshevik-atheistic government and were intended for formation of the individual of absolutely new type – soviet individual free of all traditional beliefs and views, substitution of belief in God with the party and its leaders. The government was clearly aware that it was unable to eradicate faith in people's minds even if all churches and clergymen were physically destructed and therefore, it had to attack Lord, saints, church holidays and used one of the effective means for that - antireligious folklore.

Typological and content diversity of the atheistic folklore created in 1921-1927 clearly demonstrates that the soviet government fought with the church and clergymen using dirty, most severe methods absolutely unacceptable for civilized society, for the purpose of destruction of the church and clergymen through isolation of their parish and creation of the soviet atheistic society free of any moral, obedient to the government, following Marxist-Leninist ideology.

§3. Antireligious Literature Published in 1921-1927

Ideology of the soviet government was reflected in the most aggressive form in the textbooks. Ideological fight against the church took place verbally and by means of printed media. Printed propaganda became especially extensive when repressions became relatively less active. For antireligious propaganda most effective means was used – they started to publish small antireligious brochures and textbooks intended for all ages.

Soviet government published wide range of literature in Georgian language but most distinguished were the antireligious books where the priests and monks were presented as liars, extortionists and oppressors of workpeople.

All party members were obligated to be engaged in antireligious propaganda, they were not only enemies of the priests but generally, against Christian teaching. Communists not only frequently referred to K. Marx and F. Engels, whose works contain oceans of poison against religion, but they forced the authors to write relying on Marxist-Leninist ideology.

They regarded that in addition to publication of the literature, its dissemination was no less significant and for this purpose they established antireligious circles. There was founded special commission controlling and ruling the antireligious board and the board used to deliver propagandist trainings, giving special instruction to the individuals with antireligious disposition.

Chapter Four

History of Memorandum from Catholicos-Patriarch Ambrosius (Khelaia) to Genoa International Conference in 1922

There are many questions related to memorandum sent by Catholicos-patriarch Ambrosius (Khelaia) to Genoa International Conference in 1922. First of all, they deal with the original text of the memorandum, its authors, signatories, translations, persons who have delivered it to the conference and many other issues.

Text sent to Genoa Conference is dated by 7th February 1922. Its original is not any of three texts preserved at different archives (archives of Patriarchy, State Security or Central Historical Archive of Georgia) but the one published in newspaper “Communist” on 4 June 1922 that was left without attention up to present.

Irrespective of different opinions about authorship of the text mentioned in the sources (Korneli Kekelidze, Grigol Lortkipanidze and Shalva Maghlakelidze, Silibistro Jibladze, Rapiel Ingilo (Ivanitski), Deacon Iason Kapanadze and other members of Catholicate Board), it is clear that author of the text is Catholicos-Patriarch Ambrosius, it was written by him solely, with his own incentive.

Information about the Conference was supposedly provided to the Patriarch by one of the representatives of Menshevik government, instructed by the former head of independent Georgian Republic Noe Zhordania as in the process of delivery of the letter to the addressee their activities can be most apparently seen.

It was found that there were German, French, English and Italian translations of the Memorandum text, regarding that these four ones were working languages of the Conference. As for Russian version of the text, regarding the interests of investigation, it was written by the Patriarch himself.

For the history of Memorandum text it is significant to identify the person who has delivered it to the Conference. There are several versions related to this issue (Iason Kapanadze, Vlasa Mgeladze and Ioseb Imedashvili, Alexander Grigolia and persons accompanying him and others), though, possibly, no one of

these versions is wrong. The Memorandum was to be taken abroad in secrecy, for the security purpose, independently, by different persons and hence, there could be several original copies.

History of the Memorandum shows that in 1921-1927, the church made efforts to protect national and religious interests and be firm and irreconcilable to Bolshevik-atheist government.

Chapter Five

§1. Fathers Persecuted and Executed by Soviet Government in 1921-1927

(Based on Archive Materials)

This section provides discussion of arrest and execution of the clergymen unknown up to present (based on the materials preserved at the archive of the Ministry of Security). The clergymen maintained the faith at a cost of their lives. There were some of them who were not able to resist the pressure and left the priesthood. In 1921-1927 the clergymen were regarded as the most unacceptable and dangerous people, especially those who were faithful to the principles and fulfilled their obligations honestly. Government made efforts to physically eradicate such people. On 1st September 1924, Kutaisi office of special commission, on the basis of tribunal (Kutaisi political bureau) decision adopted the resolution to execute such clergymen – Kutaisi Metropolitan Nazar (Lezhava), Deacon Germane (Jajanidze), Deacon Ierotheoz (Nikoladze), Priest Simon (Mchedlidze), Archdeacon Besarion (Kukhianidze).

Facts of persecution, execution and oppression of the clergymen show that the soviet government declared the war against the church. It deprived the clergymen of the civil rights and prohibited their way of life. Religion was regarded as crime and as a result people were tried, exiled or executed together with their families. Though, we should admit that irrespective of repressions the church was able to survive and save the religion.

Irrespective of the severest repressions, the essential position of the clergymen shows that the government could not achieve its goal – it was unable to fully eradicate clergymen committed to church and religion and make them reject their positions.

§2. Fight of Georgian Church for Survival

The clergymen attempted to bolster their parishes concealed and confused by antireligious campaign of the government through preaching, They called for meeting the danger with true Christian love.

The clergymen were very careful with the appeals against the government, though their love to their native country and church made them unanimous and reveal deceitful policies of the occupant, atheistic government.

Catholicos-Patriarch Ambrosius, Metropolitan Nazar (Lezhava), Karbelashvili brothers and others openly preached against the soviet regime and encouraged their parish to beg Lord to save the country and thus fulfill their duty.

In 1921-1927 the church split into two parts, on one hand – those, obedient to the will of the government and on the other – forces loyal to the national and Christian principles. Government needed clergymen subject to its control as through them it was able to harm the church more severely.

Clergymen adherent to the national and church principles was in minority, among them, first of all, was Catholicos-Patriarch Ambrosius, he was not afraid of the government and openly stated “soviet Russian government has deprived Georgia its independence”. Though he revealed not only injustice caused by the occupation of the country but also the clergymen who gave up their Christian duties, national interests and willingly joined the soviet government and lived in “obedience” as in the period of exarchate.

Patriarch was ready to suffer for protection of the national interests, whether for exile, arrest or physical destruction. Therefore, he asked all archpriests and hierarchs to be firm and devoted. In 1922, Patriarch Ambrosius have sent to Ioane, Bishop of Tskhum-Abkhazia the strict and reproaching letter requesting not to mention in his pray Tikhon, Patriarch of Russia. In his response Bishop Ioane mentioned as his excuse that three fourths of the parish were Russians at the Christmas and Epiphany celebrations and that he did this for some tactic considerations. In addition, to justify his actions, he referred to the episode from the Bible where crucified Jesus blessed his torturers and begged mercy for them.

Patriarch’s anger was quite reasonable. Answer of the Bishop did not look like dictated by diplomacy and love. It seems, he had made choice in favor of comfortable situation, by giving up. And yet, later Patriarch’s appeal achieved the goal and Bishop Ioane wrote him: “... From now, I shall not even dare to mention the enemy of the freedom of our church, Kid-Tikhon”.

Irrespective of the policies of the soviet government oriented towards elimination of the clergy in any way, some of them were able to maintain their firm position and became great example of moral firmness and adherence to Christian principles for the clergymen and parish.

Conclusion

In the end of dissertation work there are stated the key theses (9 in aggregate) obtained as a result of studying of the history of relationships between Georgian church and the state in the period from 1921 to 1927.

List of scientific papers published on the topic of dissertation:

1. Clergy in Georgian Orally Transmitted 1921-1927, Gelati Academy of Sciences Journal, History, Philology, Art Studies, Philosophy, Theology, Generationism, Education Studies, Anthropology, Ethnography, Economics, Law, Civilization Dialogue, 2018, 11-12, 3-30;
2. From the history of the Memorandum sent by the Catholicos-Patriarch Ambrose (Khelaia) to the Genoa International Conference in 1922 (For the authenticity of the original text and its author), "Intellect" International Journal of Science, 1 (63), Tbilisi 2019, p. 176-185;
3. From the history of the Memorandum sent by the Catholicos-Patriarch Ambrose (Khelaia) to the Genoa International Conference in 1922 (On persons related to the text of the memorandum and repression against them), "Intellect" International Journal of Science, 1 (63), Tbilisi 2019, pp.186-198.